

БУХГАЛТЕРСЬКЕ ВІДОБРАЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ НА ПІДПРИЄМСТВІ: ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ

Розкрито теоретичні основи соціальних відносин та соціальних процесів в сучасних умовах господарювання, доведено необхідність відображення інформації про соціальні процеси, що протікають на підприємстві, в системі бухгалтерського обліку

Постановка проблеми. Після розпаду Радянського Союзу відбулись суттєві зміни соціально-економічного устрою держави, що пов'язано, зокрема, зі змінами державної політики, активними процесами приватизації та переходу власності на майно від держави до приватних осіб, демократизацією суспільства, лібералізацію економіки, впливом країн з більш розвинутою економікою на формування фінансових ринків. По-іншому відображають в бухгалтерському обліку засоби підприємства, капітал та зобов'язання, з'явилися нові об'єкти обліку, зокрема, гудвіл, нематеріальні активи, резерв сумнівних боргів. Але багато питань, які вирішувались при цілісній системі бухгалтерського обліку на рівні країни, сьогодні, коли кожному підприємству надається право самостійно розробляти плани виробничого і соціального розвитку, не просто не вирішуються, а навіть не ставляться за завдання власниками цих підприємств.

Більшість економічно розвинутих країн світу знаходяться на стадії постіндустріального розвитку, яка характеризується переходом від виробництва товарів до економіки послуг; пануванням високоосвічених професійно-технічних спеціалістів, теоретичного знання як джерела відкриттів та політичних рішень в суспільстві, контролем над технікою та можливістю оцінки наслідків науково-технічних нововведень, прийняттям рішень на базі створення інтелектуальної технології та використання інформаційних технологій. На цей шлях намагається стати й Україна, що привносить свої корективи: основу вартості продукту (послуги) складають не матеріальні витрати, а витрати на оплату праці, на придбання інтелектуального та соціального капіталу. Створення нового продукту залежить від знань та вмінь людей, які беруть в цьому участь. Все це

зумовлює необхідність особливу увагу приділяти саме соціальним процесам, оскільки працівник, звільнений від багатьох побутових проблем, працює з більшою віддачею та тим самим сприяє зростанню результативності діяльності.

Відповідно, додаткових досліджень потребують теоретичні засади соціальних процесів, які протікають в сучасних умовах господарювання: визначення їх сутності, видів, впливу на життєдіяльність окремих осіб, результативність діяльності підприємств та суспільство в цілому.

В той же час бухгалтерський облік як інформаційна система повинна відображати ці процеси та надавати зацікавленим користувачам інформацію про рівень соціального розвитку підприємства та можливість його покращання. Адже завданням бухгалтерського обліку є не лише відображення того чи іншого об'єкта на рахунках бухгалтерського обліку, а й забезпечення інформацією, необхідною для контролю та ефективного управління матеріальними, *трудовими* та фінансовими ресурсами, запобігання негативних результатів в господарській діяльності підприємства та виявлення внутрішньогосподарських резервів забезпечення його фінансової стійкості. В той час як матеріальні та фінансові ресурси досить активно досліджуються науковцями в сфері бухгалтерського обліку, трудові ресурси, які окрім виробничого процесу, є ще й активними учасниками соціальних процесів, досліджуються не достатньо, причому в більшості випадків в частині використання інтелектуального капіталу.

Аналіз досліджень та публікацій. Дослідження соціальних процесів, як правило, проводяться на макрорівні та належать до сфери соціології (А. Вебер, В.В. Гаврилюк, Дюркгейм, В.К. Левашов, К. Маркс). В політекономії піднімаються питання соціальної направленості економічного зростання (Є.М. Бухвальд, Х.В. де Йонг, К. Мікульський, В.А. Погребінська, А. Сміт тощо). В менеджменті вивчаються відносини в колективі, мотивація до праці та управління соціальними процесами на підприємстві, в юриспруденції – соціальне партнерство, в філософії – соціальні трансформації суспільства.

У працях вітчизняних вчених з бухгалтерського обліку (при чому, в більшості випадках – в підручниках та навчальних посібниках) висвітлюються питання, пов'язані з розрахунками з різними фондами соціального страхування, Пенсійним фондом, а також порядок відображення на рахунках витрат на обслуговуюче виробництво. Західні

бухгалтери-науковці все більше уваги приділяють так званому “соціальному обліку” (М.Р. Метьюс, М.Х.Б. Перера). Питання, пов’язані з бухгалтерським обліком та контролем соціальних процесів на підприємствах активно досліджуються представниками Житомирської наукової бухгалтерської школи на чолі з д.е.н., проф. Ф.Ф. Бутинцем. Зокрема, автором цієї статті висвітлено погляд обліковця-економіста на справедливість та її місце в суспільстві [3], соціальний капітал та його місце в системі бухгалтерського обліку [2].

Метою даної статті є з’ясування суті соціальних відносин та соціальних процесів в сучасних умовах господарювання та визначення ролі бухгалтерського обліку в ході управління соціальними процесами на підприємстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Будь-який суспільний устрій характеризується притаманною йому системою відносин, яка безперервно розвивається у зв’язку зі зміною політичних, економічних, соціальних умов. Науково-технічна революція, яка розпочалась у другій половині ХХ ст., призвела до значного прискорення розвитку науково-технічного прогресу порівняно з попередніми періодами історії. Це сприяло появі принципово нових соціальних процесів та явищ. Класичні соціологічні теорії К. Маркса (закон зміни формацій), А.Вебера (хід історії визначається процесом духовної творчості, що здійснюється інтелектуальною елітою), Дюркгейма (визначна роль в суспільстві належить колективній свідомості) та інші вже не можуть відповідним чином пояснити зміст та направленість соціальних змін в сучасному світі. На перший план виходить людина та її знання.

Але людина – це суспільна істота, вона може існувати лише у взаємодії з іншими людьми, в результаті чого виникають соціальні відносини.

Слепніков І.М. та Аверін Ю.П. (науковці в сфері теорії соціального управління) визначають соціальні відносини як міжсуб’єктні відносини, що складаються між людьми, які реалізують свої життєві функції, які об’єктивно належать до різних груп та спільнот – класів, колективів, сімей, націй тощо [5, с. 23].

Соціальною спільнотою є “якісно цілісні соціальні утворення, що об’єктивно складаються в суспільстві і включають сталі зв’язки людей, виражені в єдності їх об’єктивних та суб’єктивних характеристик, відносно інших спільнот, в певній єдності способу життя, тенденцій та перспектив

розвитку” [1, с. 12]. Таким чином, працівників окремо взятого підприємства, які об’єднані спільною метою та працюють на її досягнення, також можна вважати соціальною спільнотою.

Соціальні відносини проявляються як у відносинах між різними спільнотами людей, так і між конкретними особами в рамках тієї чи іншої спільноти з приводу свого місця, суспільного стану та ролі в конкретно-історичній соціальній структурі суспільства [5, с. 24]. Розглядаючи колектив підприємства як соціальну спільноту, приходимо до висновку, що відносини між працівниками, управлінцями та власниками підприємства також носять характер соціальних, оскільки їх результатами є досягнення людиною певного рівня життя, визначення її місця в соціальній структурі суспільства. Ще К. Маркс зазначав, що соціальні відносини – це не просто “відносини одного індивіда до іншого, а відносини робочого до капіталіста, фермера до землевласника тощо” [4, с. 125].

Соціальні відносини перетинаються з відносинами економічними, політичними, духовними, але відрізняються від них тим, що субстратом руху тут є соціальна якість людини та суспільства. Їх розвиток здійснюється у вигляді соціальних процесів.

Сутність соціального процесу виражається у відтворенні різних соціальних спільнот та явищ, суспільства та особистості, у багатоманітні результатів їх діяльності та організації цієї суспільної системи. Соціальний процес відображає розвиток соціально-моральних, професійних, ідейних, культурних та інших якостей суб’єкта.

Своєрідність соціальних процесів полягає в тому, що вони пронизують собою всі інші явища суспільного життя. Соціальні процеси по суті є продуктами взаємодії людей протягом їх різноманітної за містом спільної діяльності. Джерело соціальних процесів – спільна діяльність людей в рамках соціальної організації щодо задоволення їх потреб та інтересів, життєзабезпеченню в цілому.

Виявити зміст та структуру соціальних процесів, оволодіти мистецтвом управління їх розвитком без урахування в управлінській, практичній діяльності визначаючої ролі людини та людського фактора щодо всіх інших компонентів суспільного життя неможливо. Докорінна перебудова управління в існуючих в нашій країні умовах повинна бути націлена, передусім, на переорієнтацію економічного зростання на кінцеві, соціально значимі результати, на задоволення суспільних та особистих

потреб людини, на створення механізму вільного та творчого розгортання людини, на управління в інтересах людей.

Для вирішення цих питань слід змінити самі підходи до управління підприємством.

В Радянському Союзі навіть існувала наука соціального управління, об'єктом дослідження якої були соціальні процеси на підприємстві, соціально-психологічна організація функціонування суспільства та окремих колективів (представниками якої є А.М. Аверін, В.Г. Афанасьєв, В.Г. Белов, І. Галушко, І. Кхол, П.М. Лебедев, М. Марков, Р.В. Мартанус, В.С. Основін, Г.І. Петров, М.Г. Чумаченко тощо). За допомогою методів соціального управління розв'язувались завдання ефективного використання трудових ресурсів, зміцнення трудової дисципліни, ліквідації плинності кадрів, підвищення кваліфікації й професійного рівня працівників, поліпшення умов їхньої праці, ліквідації професійних захворювань і виробничого травматизму, задоволення потреб фізичного і духовного розвитку членів колективу за рахунок суспільних фондів споживання.

Але, як зазначає Л. Шульман, “соціальна сфера підприємств – не комуністичний винахід. Її вперше впровадив у ХІХ ст. німецький сталевий магнат Крупп. Одна з вимог закордонних експертів, які практично керують Україною, саме й полягала у ліквідації соціальної сфери підприємств, яка нібито зменшує рентабельність виробництва. Послідовники Круппа, яких зараз чимало у всіх розвинених країнах, дотримуються іншої думки. Там соціальна сфера існує і сприяє підвищенню продуктивності праці, бо працівник, звільнений від багатьох побутових проблем, працює з більшою віддачею” [7, с. 12] .

Немає та не може бути “чистих” економічних процесів, повністю відокремлених від людського фактору, від своєї суспільної субстанції. Економічні процеси мають певний соціальний зміст та соціальну спрямованість. В сучасних умовах тенденція наступна: вплив соціальних процесів та факторів на економіку посилюється та за допомогою перебудови управління вони можуть дати відчутний ефект. Соціальна переорієнтація господарського управління та економічного розвитку стає сьогодні стрижнем всієї структурної та інвестиційної політики, основою формування темпів та пропорцій нашої економіки. Управління повинно забезпечувати не лише інтереси власника, а підвищувати соціальний статус

рядових працівників. Мова не йде про так звану “урівніловку”, але кожна людина повинна отримувати те, на що вона заслуговує, враховуючи її розумові дані, рівень кваліфікації, вміння та бажання досягти певного результату, прояв ініціативи, вміння підтримувати зв’язки. Бухгалтерський облік в цих процесах відіграє важливу роль, при різних шляхах.

По-перше, враховуючи, що інформацію менеджер одержує саме з системи бухгалтерського обліку, останній є однією з найважливіших складових, які сприяють прийняттю управлінського рішення. Від того, яка саме інформація, в якому розрізі та яким чином буде надана керівнику, зацікавленому не лише в економічному, але й в соціальному розвитку підприємства, залежить, яке саме рішення буде прийняте.

По-друге, високоосвічений, висококваліфікований бухгалтер, який володіє всім масивом інформації про діяльність підприємства, його економічний та соціальний розвиток, може ініціювати, виробити певні пропозиції щодо напрямів покращання соціального розвитку підприємства, щодо використання ресурсів, за рахунок яких це можна зробити, та подати вже підготовлені матеріали на розгляд керівнику, який з тих чи інших причин не спроможний самостійно розробити план дій щодо покращання соціального та економічного становища працівників. Зумовлене останнє може бути й тим, що більшість керівників великих за розміром виробничих підприємств мають технічну базову освіту, в межах якої їх не навчали “керувати” людьми. Економічні спеціальності в цьому напрямі більш широкі, і, відповідно, бухгалтер як суб’єкт управлінської діяльності може й повинен здійснювати свій вклад в розвиток підприємства.

Соціальна обумовленість бухгалтерського обліку, як зазначає Л.В. Чижевська, також передбачає виявлення істотних зв’язків між різними сферами суспільного життя: бухгалтерським обліком і економікою, бухгалтерським обліком і політикою, бухгалтерським обліком і морально-етичними цінностями, бухгалтерським обліком і освітою [6, с. 7].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дозволяє сформулювати ряд висновків та пропозицій стосовно місця та ролі соціальних відносин та процесів на підприємстві, а також значення їх відображення в системі бухгалтерського обліку:

1) працівники окремо взятого підприємства є соціальною спільнотою, суб’єкти якої вступають між собою у соціальні відносини щодо реалізації своїх життєвих функцій (зокрема, використання своїх знань, умінь в напрямку створення нового продукту);

2) продуктом взаємодії людей є соціальні процеси, які тісно вплетені в процеси економічні, а, відповідно, є взаємозалежними;

3) зростанню результатів господарювання сприяє ефективно управління не лише економічними, а й соціальними процесами на підприємстві, при чому спостерігається подвійна роль бухгалтерського обліку:

➤ інформація для керівництва того чи іншого підприємства повинна надходити, зокрема, й з системи бухгалтерського обліку. Від змісту та якості цієї інформації багато в чому залежить, яке саме рішення буде прийняте управлінцем;

➤ бухгалтер як суб'єкт управлінської діяльності сам може ініціювати вжиття тих чи інших заходів економічного та соціального характеру та надати конкретні пропозиції керівництву, оскільки економічна освіта є досить широкою та дозволяє здійснювати активний вплив як на економічні, так і на соціальні процеси управління підприємством.

Перспективним напрямом досліджень є визначення змісту та розрізів інформації про соціальні процеси, що протікають на підприємстві, в системі бухгалтерського обліку, а також ступеню впливу цих даних на результати господарювання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Барулин В.С.* Соціальна жизнь общества. – М., 1987.
2. *Жиглей І.В.* Соціальний капітал та його місце в системі бухгалтерського обліку // Вісник ЖДТУ. Економічні науки. – 2007. – № 2 (40). – С. 53-62
3. *Жиглей І.В.* Справедливість та її місце у суспільстві: погляд обліковця-економіста // Вісник ЖДТУ. Економічні науки. – 2006. – № 4 (38). – С. 77-87
4. *Маркс К., Энгельс Ф.* Сочинения. – 2-е изд., Т. 4.
5. *Слепников И.М., Аверин Ю.П.* Основы теории социального управления: Учеб. для вузов. – М.: Высш. шк., 1990. – 302 с.
6. *Чижевська Л.В.* Соціальні відносини в системі бухгалтерського обліку. // Вісник ЖДТУ. – № 3. – 2006 р. – С. 6-12
7. *Шульман Л.* Ринковий фундаменталізм // http://www.universum.org.ua/journal/2002/shulm_11.html